

Emilia Hańczyk

Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej
Uniwersytet Jagielloński

Motywy Świętej Rusi i Ziemi Świętej w twórczości Daniła Andriejewa

Streszczenie

Danił Andriejew, drugi syn rosyjskiego pisarza i dramaturga Leonida, był jednym z najwybitniejszych twórców dwudziestowiecznej literatury rosyjskiej. Był kontynuatorem myśli A. Chomiakowa, I. Kirejewskiego oraz rosyjskiej kultury wizjonersko-mistycznej. W twórczości D. Andriejewa Święta Ruś i Ziemia Święta są przedstawione w duchu ludowym, zgodnie z tradycyjną rosyjską percepcją. W swym głównym dziele pt.: *Róża Świata* autor zaprezentował wizję przyszłości opartą na wartościach Rusi Kijowskiej.

Słowa kluczowe: Danił Andriejew, *Róża Świata*, Niebiańska Rosja

Abstract

Daniil Andreev, the second son of Leonid, a Russian outstanding playwright, novelist and short-story writer, is one of the most extraordinary writers of the 20th century. He was a continuator of the Russian spiritual culture and an intellectual movement called Slavophilia. In his writings Holy Rus and Holy Land are presented according to Russian folkloristic plots and traditional perception. In his main work *Roza Mira* the author has presented a wonderful vision of world's future based on Kievan Rus' values.

Keywords: Daniil Andreev, *Roza Mira*, Celestial Russia

Danił Andriejew, dwudziestowieczny pisarz rosyjski, nie jest autorem szeroko znanym w polskich kręgach czytelniczych. Jego oryginalna twórczość, choć powstała w pierwszej połowie ubiegłego wieku, była odkrywana i została doceniona przez rosyjskich badaczy literatury dopiero w latach dziewięćdziesiątych. Pisarz tworzył swoje największe dzieła w czasach stalinizmu, przebywając w więziennej celi. Ani jego rehabilitacja, ani okres „odwilży” nie umożliwiły jednak ich publikacji. Utwory zostały oficjalnie wydane dopiero po *Pieriestrojce* i odtąd rozpoczęły „nowe życie”.

Danił Andriejew był synem wybitnego rosyjskiego nowelisty i dramaturga. Urodził się w Berlinie w 1906 roku jako drugi syn Leonida i Aleksandry, która zmarła w wyniku choroby poporodowej. Opiekę nad chłopcem objęli Filip

Dobrow i jego żona Elżbieta, siostra matki Daniila. Otrzymał on w ich rodzinie wychowanie zgodne z tradycyjnymi rosyjskimi wartościami.

Artysta pragnął kształcić się na uniwersytecie, jednak nieprzychylność reżymu dla twórczości jego ojca uniemożliwiła mu realizację celu. Przyszło mu więc zadowolić się podjęciem nauki na Wyższych Kursach Literackich. Jesienią 1942 roku otrzymał wezwanie do służby w Armii Czerwonej, a po zakończeniu wojny wrócił do Moskwy. NKWD w jednym z jego utworów (*Странники ночи*) dopatrzyło się antysowieckiej agitacji oraz spisku na życie Stalina. Aresztowano go wraz z żoną Ałłą Aleksandrowną, a jego niepoprawne politycznie utwory stały się materiałem obciążającym. Zostali skazani na karę 25 lat pozbawienia wolności – Daniil odbywał swój wyrok w więzieniu, a jego żona w łagrze w Republice Mordowii.

We włodzimierskim więzieniu, w którym go przetrzymywano, przebywał w towarzystwie innych więźniów politycznych, należących do represjonowanej grupy społecznej, jaką była inteligencja. Pomimo trudnej sytuacji psychicznej i ciężkich warunków bytowych (swą małą celę dzielił z dziesięcioma współwięźniami; znajdowało się w niej tylko jedno małe okno i jedna lampa) pisarz cały czas tworzył. Został zrehabilitowany w wyniku rewizji procesu w okresie „odwilży”. Początkową karę zredukowano do dziesięciu lat, a Sąd Najwyższy wydał wyrok oczyszczający pisarza z zarzutów. Zastępca naczelnika więzienia wydał Alle Andriejewej wszystkie notatniki zawierające więzienną twórczość jej męża. Od tamtego momentu stała się jej strażniczką i pełniła swą funkcję przez trzydzieści lat.

Poeta bardzo podupadł na zdrowiu. Wyniszczony psychicznie i fizycznie, zmagał się z niedomaganiem serca (w wyniku przebytego zawału mięśnia sercowego), cierpiał na depresję oraz paranoję maniakalną. Po wyjściu z więzienia przeżył już tylko niecałe dwa lata, cierpiąc w wyniku kłopotów mieszkaniowych (zgodnie z obowiązującym prawem do momentu pełnej rehabilitacji w procesie mógł mieszkać dopiero za sto pierwszym kilometrem od granicy administracyjnej Moskwy). Końcowe chwile ziemskiego życia pochłonęły prace redakcyjne nad twórczością więzienną. Zmarł w roku 1959 i został pochowany na Cmentarzu Nowodziewiczym w Moskwie¹.

Daniil Andriejew jest zaliczany przez badaczy literatury do grona pisarzy mistyków-wizjonerów. Jego głównym dziełem jest poemat *Róża Świata*, w którym zawiera się światopogląd autora, stanowiący wyraz jego twórczych i metafizycznych poszukiwań. W cyklu *Русские боги. Поэтический ансамбль* zawarty został system mitologiczny – wraz z bóstwami, herosami i duszkami. To poetycka panorama, ukazująca tragizm rosyjskiego losu, obrazy destrukcji moralnej, ale także pogodny portret wsi środkowej Rosji, gdzie przetrwały niszowe ślady piękna i dobrych obyczajów.

¹ Głównym źródłem informacji na temat życia Daniila Andriejewa jest publikacja: Б. Романов, *Вестник, или жизнь Даниила Андреева*, Москва 2011.

Analizując tę twórczość, nie sposób pominąć wpływy literackiej, kulturowej oraz historycznej tradycji. Andriejew wyrasta z idei słowianofilskiej – eksponuje rdzennie słowiańskie normy społeczne, podkreślając przy tym nadzwyczajną rolę Rosji w historii ludzkości. Szczególne oddziaływanie na Andriejewa mieli staroobrzędowcy oraz funkcjonowanie teorii świętej ziemi ruskiej i Moskwy – Trzeciego Rzymu – wyobrażenie państwa, w którym naród doskonale funkcjonuje wraz z Rosyjskim Kościołem Prawosławnym. Jego patriotyzm, a raczej mesjanizm, budzi zdumienie – człowiek, który w wyniku politycznych rozgrywek długi czas spędził w więzieniu, wierzył mocno w siłę państwowości rosyjskiej oraz w jej uprzywilejowaną pozycję wśród krajów i narodów świata.

*

Obrazy Świętej Rusi i Ziemi Świętej zawsze były nierozłączne w twórczości Daniła Andriejewa. Ich jedność wyraża się w klarownej logice poetyckiej autora.

Święta Ruś to boski kraj monastyrów i świątyń, świętych, sprawiedliwych, ascetów, błogosławionych, pielgrzymów, bogomolców, mnichów prawosławnych, żebraków... Uważana była za jedyną strażniczkę prawdziwej wiary i prawosławia. Samo pojęcie Świętej Rusi jako narodowego, religijno-moralnego ideału powstało w poetyckiej świadomości narodu na początku XVI wieku, w czasie gdy mnich Filoteusz zaprezentował ideał ruskiej państwowości, porównując pojęcie Świętej Rusi do Trzeciego Rzymu. Echo teorii świętej ziemi ruskiej wybrzmiewało w całej literaturze rosyjskiej². Już po rewolucji rosyjskiej w 1905 roku nastąpiło wyrzeczenie się wspomnianych wartości. Religijny mesjanizm został zastąpiony przez mesjanizm zbrojnego ateizmu, opiewanie socjalistycznej władzy niosącej światu komunizm.

Młodszy Andriejew nie przyjął jednak wyrzeczenia się Boga, tak jak to uczynili jego rodacy, nie zaprzeczył ideałowi świętej ziemi ruskiej. W swojej twórczości nie tylko osobliwie pojmuje i opisuje ideały Ziemi Świętej oraz Świętej Rusi, ale również determinują one jego światopogląd jako poety. W utworach autor ukazuje osobliwy porządek – by przedstawić swą wizję świata, stworzył odrębny system pojęciowy. Świętą Rosją, Niebieską Rosją nazywa *zatomis* – wyższe warstwy wszystkich metakultur człowieczeństwa oraz ich niebiańskie państwa. Do Niebiańskiego Państwa, po zakończeniu swojego życia ziemskiego, udają się święci, bohaterowie, ale też zwykli ludzie, aby je przedłużyć w imię i na chwałę Bożą³.

Święta bądź Niebiańska Ruś powinna być budowana według niego na ziemi. Wśród twórców „wiecznych wartości Świętej Rusi” widzi Andriejew ciche

² Рог. Е.В. Тимошина, *Теория „Третьего Рима” в сочинениях „Филофеева цикла”* [w:] *Правоведение*, Санкт-Петербург 2005, № 4, s. 181–208.

³ Рог. Д. Андреев, *Собрание сочинений*, t. 2, Москва 1997, s. 120–134.

duże, twórców religijnych, bezimiennych autorów duchownej poezji, pieśni i legend, wszystkich miłujących swoje codzienne zajęcia – piszących ikony, mnichów, budowniczych cerkwi, tkaczy czy złotników. Jednak na ziemi nie znajduje kontynuacji idei Świętej Rusi, powtarzając słowa Maksymiliana Wołoszyna: *Святая Русь покрыта Русью грешной, / И нет в тот град путей...*⁴.

W dziełach *Русские боги* i *Роза Мира*, zagłębiając się w rosyjską historię, pojmując ją z metahistorycznego punktu widzenia, niczego nie koloryzuje, nie znajduje ideału nawet w Rusi Kijowskiej. Przyczyna niemożności realizacji ideału Świętej Rusi na ziemi, według Andriejewa, tkwi w dramatyzmie chrześcijaństwa, które w ciągu wieków nie potrafiło się przekształcić w *prawdziwą formę ustroju, mogącą wyrazić i zrealizować dziedzictwo chrześcijaństwa, jego mistyczny i etyczny sens*⁵. Zauważa wszystkie sprzeczności historycznego bytu Rosji – mówi o współistniejących ciemnych walkach i podrygach świętości, o obecności chciwości i jednoczesnej budowie świątyń. W cerkwiach widzi odzwierciedlenie Niebiańskiej Rusi, w ich budowie dostrzega jej zarys. W *Róży Świata* został przedstawiony emblematyczny obraz Świętej Rusi:

*Это – архитектурный ансамбль, осью которого является белый кристалл – белый собор с золотыми куполами и столпообразной колокольной, вокруг него – сон часовенок и малых церквей, часто многоцветных, но почти всегда златоглавых; далее – палаты, службы и жилые хоромы и, наконец, кольцо могучих защитных стен с башнями. У их подножия – излучина реки. Этот мотив... достигнет своего апофеоза в Кремле Московском*⁶.

Mesjanizm rosyjski wyrósł naturalnie z ludowego ideału Świętej Rusi, który nie był wzorcem wojowniczym, a moralnym, jednoczącym, włączającym w siebie tę ziemię, której mieszkańcy dążyli do prawowitości, do prawdziwej wiary⁷. Stąd pochodzi również oddanie pierwszeństwa w twórczości autora *Słowu o zakonie i łasce* oraz wierze w rozsądek.

Andriejew w swojej twórczości stworzył program realizacji „świętego dzieła” (ideę Władimira Sołowjowa), nazywając go *Różą Świata*, w której Święta Ruś zajmuje ważne miejsce. Andriejew był przede wszystkim poetą i jako poeta dostrzegł na grzesznej ziemi praobrazy swojej Świętej Rusi. Dwa miejsca na ziemi były dla niego wyobrażeniem Rusi, stając się w jego poetyckim świecie emblematycznymi symbolami – Moskwa, z jej Kremlen i świątyniami, oraz Trubeck, z jego okolicami, gęstwiną lasów, rozciągniętymi po horyzont prze-

⁴ М. Волошин, *Китеж* [w:] *Собрание сочинений*, Москва 2003, s. 297.

⁵ Д. Аднреев, *Роза Мира*, Москва 1991, s. 360.

⁶ *Ibidem*, s. 83.

⁷ Рог. Л. Новикова, И. Сиземская, *Идеи мессианизма в русской философии истории* [w:] *Русская философия истории: Курс лекций*, В. Бахмин, Я. Бергер, Е. Дилигенский, В. Шадриков (ред.), Москва 1999, s. 71.

stworzami, rzekami i jeziorami, z ruinami monastyrów i świątyń, z niezliczonymi kurhanami⁸.

W dziele *Русские боги* i *Про Вышний Кремль и про Inferno* ukazana jest Święta Ruś, symbolizująca Niebiański Kreml oraz te otchłanie, które stoją za tragediami rosyjskiej historii. Wszystko, co „ziemskie”, dla Andriejewa jest nierozłącznie związane ze Świętą Rusią i jej demonicznymi sprzecznościami. Jednak „ciemnych wizji” i otchłani w dziełach jest jeszcze więcej. Takie jest misterium historii, w której święte jest nieodłączne od tragicznego. W Niebiańskiej Rosji Andriejewa są obecne nie tylko stworzenia-duchy, demiurg Jarosław, ale też stichiały – duchy przyrody, u pogańskich Słowian otrzymujące imiona Peruna, Striboga. Stoi za tym nie tylko odzwierciedlenie tego ludowego rozumienia, w którym uduchowiono pogańskie siły przyrody (elementy łączenia wierzeń zanikały jeszcze w XIX wieku), lecz także poetycka, drżąca miłość do przyrody. W swoim romantycznym i prawie pogańskim przeżywaniu przyrody Andriejew wydaje się związany właśnie z ludową, poetycką świadomością, w której Święta Ruś i Matka Ziemia (często nazywana Bogurodzicą) są wzajemnie powiązane. W ludowej, prawosławnej kosmogonii siły przyrody uduchowiają się na wszelkie możliwe sposoby, a w obrzędowości są obecne pogańskie elementy. Ta jawna sofiologiczność opisywanych zjawisk łączy jego poetycki świat z rosyjską ludową religijnością.

Niebiańska Rosja nie istniałaby dla Andriejewa bez jasnego, pełnego, duchowego życia w świecie przyrody. Tworząc w *Русских богах* obraz rosyjskiego kosmosu, obrazując przeżyte wielkie wydarzenia historyczne, pogańskie przedstawienia o siłach przyrody, nie zapomina ukazać postaci Boga jako wszechwładającego bytu. Nie rozdzielał nigdy przyrody od pierwiastków boskich, przedstawiając np. słońce jako „anielską twarz”. Z ziemią trubecką czuł szczególny związek krwi. Była ona, po Moskwie, jego drugą duchową ojczyzną, z którą nierozzerwalnie łączy się wizja Świętej Rusi wśród dawnych lasów, łąk i rzek. Tam mieszkali jego krewni ze strony ojca. Ukraina, skąd pochodziła matka, również odegrała niemałą rolę. Ziemię, które pamiętały wydarzenia opiewane w *Słowie o wyprawie Igora*, głęboko go zachwyciły. To tam w roku 1931 przeżył nowe mistyczne widzenia (po podobnych wydarzeniach w 1921 i 1928 roku) – pojawiały się wtedy myśli określające jego wizję świata i poetyckie postrzeganie Świętej Rusi:

*И страстные костры язычества,
И трепет свеч в моление клирном –
Все – цепь огней в пути всемирном,
Ступени к Богу, звезды вех.
К преддверью тайны уведите же
Вы, неисхоженные тропы,*

⁸ Пор. Б. Романов, *Вестник...*, s. 148–153.